

ІЗ ОПОВІДАНЬ ЕДМУНДА ГАРОКУРА.

I. Мачуха.

Моя дорога, пишу тобі тому, що я дуже нещаслива, тому, що сходжу з ума. Мені конче треба виговорити ся, мені потрібна твоя поміч. Мені соромно самої себе, я бою ся себе. А з тим усім я-ж зовсім не зла, не правда-ж, тобі се дуже добре звісно?

Мушу зачати з далека на те, щоб ти мене зрозуміла.

Я ніколи не говорила тобі про ті обставини, які минулої осени довели мене до так нежданого і так нагло рішеного заміжжя. Ти обвиняла мене тоді (о, в дуже делікатній формі, і я тобі зовсім не докоряю) в недовірчivosti і скритости. Ти помиляла ся, я була просто щаслива жінчина, щаслива нежданим щастєм, про яке не сміла говорити, в яке ледви могла вірити.

Ми стрітились і полюбили одно другого тоді, коли ні він, ні я не ждали вже більше нічого від життя.

Я, як знаєш, буди бідною і проживши сумно свою молодість серед праці і самоти, без любови, діждала вже 27-го року життя і мала занадто много причин не сподівати ся нічого більше в будучности.

За те він знав надію і десять літ упивав ся щастєм, але трагічна смерть його жінки убила все в нім і довкола нього і він шляхом, засипаним цвітами, дійшов до того самого степеня моральної муки, до якого дійшла я шляхом десятилітнього терпіння...

Так ми зустрілись на березі моря, серед осоружних відносин буржуазийного купелевого місточка, куди лікар післав мене для поправи сил і куди лікар післав його для здоровля його дитини. Він ходив один, держачи за руку своє мале, як добра мамуня;

я жила також самотньо, не чуючи ніякого потягу до балаканини і глупої обмови людей, котрі можуть іще завидувати оди одному тоді, коли завидувати рішучо нема чого.

Кожного дня, по кілька разів на день я бачила його, як проходив попри мене з очима, встромленими в неозначену далечінь; він один займав мене в сій місточку, але ми не говорили з собою і він навіть не замічав мене; я й не думала тим обиджати ся, бо-ж я зовсім не кокетка, а та парочка батька з сином будила в мині як-раз те співчутє, якого дізнаєш при стрічі на вулиці з яким-будь нещасливим.

Особливо сумно було мені дивити ся на малого.

Він був такий гарненький, прямо красунчик із своїм кучерявим волосєм і з очима, що на них сьміх появляв ся лиш на хвилинку; бідний малий нагло поважнів, немов сьвідомий свого нещастя, що в нього віднято матір і мені так хотіло ся його розцілувати.

Я все любила дітей і можливо, що мій глибокий смуток старої панни був не так наслідком молодости, що не зазнала любови, як наслідком зрілости, позбавленої материнства. Ти тишиш, як у пансіоні сьміяли ся над моїми ляльками? Я була взірцевою матір'ю. На жаль я вже наперед віддавала картоновим херувимам ту любов, яка пізнійше була для мене заборонена, ті пестощі, яких ніколи не судило ся дізнавати дитині, зродженій з мого тіла. Може бути, що силою тої обманеної пристрасти і на те, аби жити коло дітей, я й вибрала, коли мені прийшло заробляти на хліб, важке ремесло учительки.

Але я відскакую від річи і не розповідаю тобі. Та от я спішу. Якось то рано миленький хлопчик, бігаючи по березі, впав переді мною і я поспішила підняти його. Його батько також біг до нього. Дитина голосно заплакала, а в батька виступили також сльози на очах. Чи ти можеш дивити ся, як мущина плаче? Я була страшно зворушена, а коли наші очі стрітили ся, моє серце немов здригнуло ся. Я сказала:

— Успокойте ся, пане, се нічого, він не розбив ся.

Пан Лянжоре дуже мені подякував і відійшов.

З того часу він ввічливо кланяв ся мені, а малий підбігав поцілувати мене.

Раз ми зустріли ся в лісі. Я сиділа й читала, коли вони надійшли. Маленький Альберт не хотів відходити від мене. Батько

зразу почав оправдувати ся, опісля ми заговорили про околиці та їх види, які подобали ся нам своїм величчям смутком і ми зараз поняли, що між нами єсть щось спільного. Одначе розмова не була довга, бо нан Лянжоре не хотів продовжати стрічі в таким самотнім місці і я була йому вдячна за його обережність. Та все таки я перший раз в житю опинила ся в лісній глуши саміська з мущиною і дізнала дивного вражіння: якась збентеженість змішана з певним очарованєм.

Ти догадуєш ся, що з того часу ми часто стали розмовляти, стрічаючи ся на березі моря. Ми обое знаходили в тім якесь вдоволенє, віддыхаючи від брудоти і глупоти, що царювала довкола нас і від нашої нуди.

Дитина дуже мене полюбила. Як лиш мене побачить, зараз його задумчивість обертаєть ся в веселість; він сьміяв ся лише зі мною. Се нас дуже зблизило. На березі моря легко повстає близькість. Наша симпатія швидко перейшла в довіре. Одну за другою розповідала я свої бідні тайни і свою самоту і покірність судбі; я відкривала свою душу без скритих думок, немов перед тобою і ти може станеш заздрісною, коли признаю ся тобі, що в тій сповіді я знаходила таку пільгу, якої ніколи не дізнавала до такого степеня, коли сповідала ся перед тобою, мовою приятельскою-жениною.

Я також дізнавала великої пільги, коли з черги він починав говорити. Слухаючи його, я немов слухала про своє власне горе, оповідає ким иньшим і я пізнавала в ній себе. Він не говорив про свою жінку, лише про своє горе. Непримушено віддавалась я чарови сеї приязни, не підозріваючи в ній ніякої небезпеки, бо ніколи не вважала вдівця свободним чоловіком. Я простодушно думала, що ми прикрасили одно другому наш свободний час, а коли наступив день мого від'їзду, мене дуже здивувала та нова прикличка, яку я прочувала в будучности і яка вже лякала мене. Маленький Альберт плакав і кричав:

— Я не хочу, аби ти від'їздила, я хочу, аби ти тут лишила ся!

Він мало не дістав нервового нападу і ми стояли перед ним, його батько і я, збентежені, дивлячись на дитину, заглядаючи в своє нутро і не сьміючи поглянути одно на другого.

Того вечера він сказав мені: „Я люблю вас“. Я мало не зімліла, почувши ті три слова, сказані для мене, сказані мені, слова, яких я не думала ніколи почути инакше, як у віршах або

з театральних дощок. Тоді, немов силою чарів, я побачила, що й я його люблю.

То була велика тиха радість, неначе ясне раюване і нічого похорого не дізнавала я від дня мого першого причастя. Я кинулась до дитини, вхопила її на руки, сховала в її кучерях своє лице і свої сльози. Я дуже ніжно, навіть з трохи безумною ніжністю цілувала її тоненьку біленьку шийку та її рожеве личко, обпалене від морського вітру. Я вже не була опущена на сім сьвітї. Я стала иньшою женщиною, майже матірю. Передімною розкривалося чудове житє, я неначе віродилася. Як гарно зберегти вповні чистоту серця і думки і почувати себе непорочною в своїй самотній любові! Мені здавалося, що я лиш тепер зрозуміла зміст мого минулого життя і ціль тої самотньої дороги, по якій я безнадійно йшла, не знаючи, куди вона заведе мене.

От як ми побралися. Я була бідна, а мій суджений, хоч не багатий, все таки був матеріально забезпечений, однак ми ні одно ні друге не думали про ті річі. Він змінив мешканє, бо ми обоє, не говорячи про се, однаково хотіли того, він для того, аби не вводити мене в хату помершої, я — для того, аби не стрічати ся безнастанно зі споминами про ту, що була мовою попередницею.

Однак я не була завдрісна і вся віддала ся своєму щастю.

Спершу щастє те видавалося мені безхмарним. Я безконечно любила нашого маленького Альберта, майже з подякою, бо моє щастє видавалося мені до певної міри твором його рук.

Опісля все змінилося. Нараз? Поволи? Не знаю, не можу тобі сказати. Бувають річі, що звершаються в нас поволи: ми нічого не замічаємо, а робота продовжується: одного гарного дня вона скінчена.

Знов беруся за сей перерваний лист. Про що я тобі говорила? Пригадую собі: я хотіла говорити про малого Альберта.

Як я могла дійти до того, щоби зненавидіти сю бідну дитину?

Послухай! Прошу тебе, заки осудиш мене, перше мене вислухай!

Треба тобі одно сказати: той малий, повір мені, був занадто схожий на свою матір.

До того ти ще й сего не повинна забувати: я любила першою любовю, всею здержуваною пристрастю моєї молодости; я боготворила мого мужа, він був для мене культом, я була ним зачарована, — признати ся тобі? — він був для мене самою пристрастю! Він був для мене всім!

І так поволи стала я відчувати між нами розлад, якесь незрозуміле для мене стісненє. Я тямлю, що були хвили, коли мені було соромно любити, так, соромно перед ним задля нього! Мене нагло опановувала соромливість і мені хотіло ся сховати ся перед його зором. Тепер я знаю, чому се і зараз скажу тобі. Наші серця били ся неоднаково! На одушевленє моєї першої любови він відповідав дружньою ніжністю. Ми були істотами, що говорять на різних мовах. От і все. Але се було страшно.

Спершу, розумієть ся, я від сего не терпіла. Як може бідна дівчина, зовсім недосвідна, розуміти що-небудь у таких справах? Віддаєш ся всею душею і щастє здаєть ся таким прегарним після того, як ти вважала себе на віки засудженою на те, аби ніколи не вазнати ніякого щастя.

Впрочім як-раз ти допомогла мені зрозуміти. Тямим ті зловіщі слова, які ти мені якось то сказала і які мене так дуже обурили? Ти впевнювала, що муштини не вміють жити в чистоті, що вони здібні віддавати ся без любови та що повдержність доводить їх до того, що вони вважають себе очарованими женщиною, коли на правду їм хочеть ся лише женщины взагалі. І ти ще додала з тим милим цинізмом, в який ти строїш ся, аби здивувати мене: „Видиш, моя дорога, сего, що нас хотять, ми можемо бути певні перед тим; в тім, що нас люблять, ми можемо впевнити ся лиш на другий день“.

Ся фраза раз пригадала ся мені і від тоді вона переслідує мене. Нею все пояснено! Чи не помилив ся п. Лянжоре після цілого року вдівства і фізичної самоти що до характера своїх почувань до мене? Може бути, він взяв за любов просту фізичну потребу і наше одруженє було плодом його помилки. Тепер при спільнім житю правда впливає на верх. . Вона обоім нам ясна, але за пізно і ми від сего терпимо і терпіти-мемо! Терпіти-мемо все сильнійше і сильнійше: він від моєї присутности, яка його томить, від моєї любови, яка йому надовідає, а я від його холодности, від його очевидного зусилля бути любящим, ввічливим.

Ввічливим! Чи розумієш ти ціле значінє того слова? Ввічливість любови! О, проклята думка! Вона впила ся в мене, як отруя; я гнала її, та не могла її позбутися.

Я боролася против себе самої і говорила собі: „Він холодний, от і все, се вже така в нього вдача“.

Та одного разу я дізналася ся, що його вдача була як-раз противна і що він, як і я, розумів і знав переді мною одушевлене, безумну горячку пристрасти, суцільну, повну любов, любов подібну до моєї.

О горе, з иньшою!

Клену ся тобі, що я нічого не шукала і що лише припадок дав мені знайти листи, писані ним до його першої жінки.

Спершу я не хотіла їх читати і три дні боролася. Я проводила цілі години перед скринкою, отвораючи й закриваючи її і не маючи сили відійти. На першій коверті я виділа моє власне ім'я, написане рукою Шарля: „Пані Лянжоре...“ Я обманувала шовкову перевязку, величину вязанки листів і тікала, дрожачи вся.

На конєць, розумієть ся, я прочитала їх...

О, ті листи! Вони палили мені руки й очи. Він писав їх під час подорожи і сі щоденні сторінки, до яких він вертав ся по десять разів на день, були означені година за годиною, для того, щоби лучше зазначити постійну, невідступну думку про неї. Читаючи я чула його голос; він не говорив, він шептав: „Ти моє житє, я люблю тебе більше, ніж себе, більше, ніж ти мене любиш... Коли мене заставляють забути тебе на хвилинку, я не живу; коли мене лишають у спокою, я воскресаю; твій образ вертає мені житє... Заки лягти в ту готелеву постіль, я закриваю очи і в уяві представляю собі, як ти лежиш тут і спиш; потім я тихонько приближаю ся, нахиляю ся до тебе, щоб поцілувати твоє супокійне чоло, твої закриті оченята, твої півотворені губки; я цілую їх без кінця: прокинь ся, моя голубко, глянь, я тут! Ти пахнеш чаєм, моя чайна цвітко!... Я сїв на краю рова і збирав ягоди, я кріпко стиснув своїми губами ті рожеві ягідки, одначе вони не сказали мені: ще!... Завтра, завтра! Я не знаходжу більше слів, аби виразити свою радість, коли думаю про той поворот; треба-б було плакати...“

Я стілько разів перечитувала ті фрази, що знаю їх на память. Вона також багато читала їх, бо листки сильно зім'яті, на них видні

сліді складок корсета, за яким та жінщина ховала їх на своїм серці, а коли вони з часом прохололи, то се тому, що вона вмерла.

Але ні, ні! Вона жива!

Вона жива, говорю тобі! Вона присутна мимо могили, як була присутна мимо розлуки!

Він іще любить її!

В мене єсть на се доказ, я се бачила.

Що я виділа? Він поцілував її переді мною!

Се було раз вечером. Малий ішов спати. Мій муж, сидячи перед комином, дивив ся в огонь; без сумніву він віддавав ся споминам, думав про неї... Відірваний від своїх мрій голосом хлопчика, що його кликав, підняв він голову з видом чоловіка пробудженого зі сну; поглянув на свого сина і нараз почав його стискати в своїх обіймах, як коли-б йому його що-йно віддали: він стиснув його так сильно, що хлопчик крикнув.

Він поцілував його в очи, розумієш, в оба ока, довгим поцілуєм і коли наступник помершої висвободив нарешті свою головку й обернув на мене свої здивовані очи, в нього був вигляд жінщини: то воскресли очи його матери і я відчула, що їх здивоване було викликане моєю присутністю!

— — — — —
Тепер я ненавиджу його, їх сина!

Боже мій! Чи не досить було тих мук, що їх викликає в мині задріст, без додатку гіркого чуття ненависти і грижі совісти за те, що проклинаєш невинну істоту?

Се страшене! Моя ненависть, яку я старала ся в початку здавити і заглушити, перемогла мій розум і я не вмію більше ні таїти її ні здержувати! Ту дитину, яку я так любила, яку так доглядала, яку пестила, якої дійсною матір'ю вважала себе і яка так мене боготворила, — тепер не можу більше видіти, від тоді, як він став для мене втіленням помершої. Один його вид або погляд зворушує мене, виводить із рівноваги. Навіть його голос зводить мене з ума, бо я собі представила, що в нього голос його матери, так як і її очи і коли він заговорить, я чую її! Коли він сьміється, то се він наді мною насьміхається! Коли він плаче, його крик прошибає мене, все моє тіло, як игли, а одначе, ти не повіриш, що мимо сього фізичного болю я відчуваю болючу розкіш, чуючи його крик і плач, бо се вона плаче, вона терпить — і я мщу ся!

Пізнаєш ти мене? Подібна я ще до себе? Як можна так змінитися?

Дитина дуже добре відчула, що я змінила ся і вона також перестала пізнавати мене. Спершу він став рідше шукати мого товариства, опісля почав мене лякати ся, а швидко став мене зовсім уникати. Такі розриви з дітьми і звір'ятами відбуваються дуже швидко. Він став зовсім мене боятися і тепер тікає від мене.

Його відчуження зробило мене ще більше нервовою і от раз я вибила його.

Його батько був при тім. Він бачив. Не сказав нічого, але страшно зблід. Узняв свого сина, обняв його і повів. Сам поклав його спати, а я не сміла ні ворухнутися.

Я боялась опинитися знов око-в-око з моїм мужем. Я багато плакала. Коли п. Лянжоре вернув ся в кімнату, застав мене в сльозах. Я дуже щиро просила прощення. Він був дуже добрий і успокоював мене лагідними словами. Я сама призналась йому до всіх своїх мук, до причин, які їх визвали, висказала йому все моє горе.

І тут між нашими душами настало свого рода остуджуюче зближення, один із тих занадто наглих конфліктів, після котрих люди стають ще далше одно від другого, далше, ніж були перед тим. Щось порвало ся. Що? Ілюзія, очароване? Він ясно читав у мині, як я читала в нім і ми виразно бачили, що між нашими душами нема вже спільности.

І все те ізза тої дитини!

Він не винен, але я не можу не відчувати злоби супроти нього. Чи-ж се моя воля любити або не любити? Ти відчуваєш, тебе болить, ти кричиш. Щось у мині кричить проти тої дитини, що являєть ся тією жінчини і хоч як я вговорю себе, хоч як попадаю в розпуку, — з кожним днем робить се більше страшним, більше фантастичним: тепер у моїх очах він уже не просто пригадує свою матір, але став її втіленням, розумієш, він став нею, нею самою, тою другою, що стала причиною того, що мене не люблять, що перешкаджає мені бути любленою, що вічно буде перешкаджати сьому, він став помершою, що зробила мене вдовою!

Може я збожеволіла? Нехай! Одначе щось робити, коли я не можу бути иншою? Я чую, що нема ніякої надії, що все розбите і се обурює мене! Чи я не мала такого самого права на щастя, як і тамта? Я його не шукала, мені його принесли і ска-

зали: „Се твоя доля“. І я повірила й віддала ся йому вся, а тепер, Боже мій, я одинока, більш одинока, ніж перед тим, бо я була вже щаслива, думала, що сильно держу те щастє, яке тепер тікає від мене!

Пожалїй мене!

Цїлюю Тебе.

Люїза.

Моя дорога, як довго я не відповідала тобі!

Ти питаєш, як я живу? Погано: терпінє вчинило мене страшно вразливою на все і нервовою. До того додай, що я тепер іще боюсь, чи не вагітна я. Я ще не зовсім сього певна, але та думка вже зворушує і мучить мене.

Впрочім се вже порішена справа: мене все турбує і я боюся всього, що лише впаде на думку. Про що-б я не думала, все бачу в темнім сьвітлі. Я не сплю: забуваю ся і нагло прокидаюсь. Нічю в моїй головї вертять ся думки бистро-бистро; вони біжать, міняють ся, наповняють мене горячковим зворушенєм, я шукаю способів проти мого горя, думаю як би устроїти наше житє, укладаю умови, які могли би вернути спокій моїй душі, представляю собі драми, в яких я проявила би прекрасну великодушність, яка заставила-б того, що лежить рядом зі мною, полюбити мене. Я уявляю собі всякі дурниці: романи, розбите корабля, я спасаю його сина і говорю, приносячи його батькови: „По части завдячуєш його й менї, люби-ж і мене“.

Одначе всі ті чорні річи, про які я мрію ночами, ніколи не трапляють ся в день і коли я рано вертаюсь до буденного істнованя, мої нерви напружені, змучена думка все ще крутить ся, нічна втома робить для мене дні сумними і ніхто не приходить до мене.

Вони в праві, бо я дуже роздразнюю ся, але наслідком того я стаю ще більше сварливою. Я дуже добре здаю собі з того справу, що всі довкола мене не добре себе почувають; я заражую своєю недугою і зовсім справедливо, що мене уникають; я хотїла би знов стати доброю, лагідною, і не можу! Я занадто терплю, я трачу голову! На мене находять наглі напади гнїву, від яких в мїзку лишаєть ся страшний біль.

До того тепер мене переслідує одна думка, яка вертаєть ся, скоро лиш прогоню її. Я говорю собі: „коли-б так дитини не було!“

Тоді я уявляю собі спокійний дім, жите в двійку і знов виборену любов і супокій в моїй душі...

„Коли-б так дитини не було!...“

І мені хотілось би, аби він щез, той живий портрет помершої! Мені так сего хотілось би, я так сего хочу, що... се страшно. Я боюсь себе і тої невідчипної думки.

До побачення. Пиши мені хоч деколи.

Твоя подруга

Люїза.

Дістала твої листи, дорога моя. Дякую за ніжні слова, за твою добру дружбу. Дуже тобі вдячна, що ти стараєшся дати мені пораду, але вона ні на що, бачиш, а при тім дуже небезпечна. Представ собі лиш ті нові нещастя, які ти могла-б навести на моє сімейне жите, коли-б мій муж прочитав ті фрази, в яких ти стаєш в обороні дитини його першої жінки. Можна подумати, що ти переконаєш мене, аби я не вбивала того херувимочка. Боже мій, яке се страшне! Невже-ж мої нещасні листи могли тобі дати таке понятє про мене? Спали їх як найшвидше в такім разі, так, аби з них нічого не лишило ся! Правда, що ти їх спалиш? Кинь і сей лист в огонь і не будемо більше говорити про мої клопоти, коли я так зле описую їх...

Цілую тебе.

Люїза.

Р. S. Тепер я переконала ся: я вагітна. *Л.*

Дорога, моя дорога, я брехала тобі, соромно брехала, коли шість місяців тому назад обурювала ся против занадто справедливого підозріння, протестувала против занадто розумних рад. Коли я просила тебе попалити мої листи, то се для того, аби знищити докази і я докоряла собі за те, що писала, бо я вже ступила на шлях злочину.

Я лякаю тебе? А, коли ти дізнаєш ся про все!...

Я прикликала смерть, низько, тишком, зрадливу смерть, що приходить тайком і прикликала я її нічим не ризикуючи. Ти і представити собі не можеш, до якої міри була я мерзенна в своїм поспіху, а тепер я хочу сказати те, хочу, аби ти се знала, аби карати себе перед кимось і не нести більше одній тягар тайни, що занадто мене пригнітає. Відповідж мені швидше, чи я можу сповідати ся перед тобою? Мені так сего треба. Після переслідувань

думки про вбійство мене тепер переслідує грижа совісти! Ах, яка я нещаслива жінчина! Клени мене, але пожалій!

Люїза.

Добре, я все розповім, коли зможу.

Богато тижнів я боролася. Я не думала, не могла думати ні про що крім того. Та думка переслідувала мене кожної хвилини. Я рушала ся, як у сні і всі замічали мою розтріпаність.

Ніхто не думав приписувати мої дивацтва початкови вагітності, бо ніхто про се не знав.

Однаке одного дня мому мужеві прийшло се в голову і він почав мене розпитувати. Та я перечеила сему дуже енергічно, майже гнівно.

— Ви, мушчини, дійсно дивний народ. Чи в нас не така душа, не такі почування, як і в вас? Слухати вас, то подумаєш, що всі наші думки залежні від стану нашого здоров'я і коли ми сумні або коли розбираємо, що кругом нас творить ся, ви вважаєте нас недужими.

Він не наставляв і всякими способами старав ся мене успокоїти.

Та сьогодні, коли оглядаю ся назад, то здаєть ся мені, що тоді я не сама жила, що друга істота робила за мене, що друга душа жила в моїм мізку і управляла моїми ділами. Сей час видаєть ся мені якоюсь темною безоднею в моїм житю, я не можу його розібрати, згадую про нього неначе про привид. Я знаю лиш одно: мені було „треба“, аби дитина вмерла!

І так я взяла ся убивати його.

Як? Мені треба було такого оружя, яке не збудило би проти мене підозріння.

І видала ся мені достаточною проста хустинка зі своєю повільною отруєю, хустинка сухітника.

Я сховала її в диточій постелі між сінником і матрацом, під головою і почала дожидати.

Ждала я місяці. Отруя під впливом теплоти маленького диточого тільця робила своє. Так минали місяці, а я дивила ся дождаючи.

Я ждала без нетерпеливості, була спокійна, як чоловік певний свого.

Сказати правду, в момент довершення сего страшного діла мої руки дрожали і серце моє впало, коли я підкладала отрую. Я швидко обернула ся.

— Мене видять!

Портрет його матери, що висів на стіні, дивив ся на мене холодними очима. Я втікла до своєї кімнати. Там вимила руки до ліктів у субліматі, і коли се зворушенє перейшло, я знов стала зовсім спокійна.

З того часу я відчувала лише велику пільгу, добрий настрій в своїм роді, свідомість визволеня. Мені більш нічого не лишилося робити. Природа брала на себе решту. Розумієш? В своїм безумстві я говорила собі: „Тепер усе те мене більше не обходить; недуга являєть ся, де захоче; люди занедужують, умирають, виздоровлюють. Що можна вчинити проти того?“

Таким чином я переконала себе, що я невинна. Переконала? Ні. Навіть і сего не було! Я собі се спокійно сказала. Я не ховала ся за софізми, аби додати собі відваги, побілити себе. Я почувала себе невинною! І я жила далше.

Чи можливо, аби злочин успокоював і вертав ясність духа? Та се безперечний і безсумнівний факт, що від тої хвилі, як я підложила хустинку, я перестала терпіти. Мої успокоєні нерви не викликали більше горячкових, безсонних ночей; моя заздрість щезла, як заворожена; жите здавало ся мені лучшим, можливійшим, більше доладнім; я стала о много більше м'яккою; навіть хлопчик поволи ставав для мене знов симпатичним і бодай не викликав у мині злоби; мій муж, видячи мене в ліпшій настрою, радів і старав ся знов зблизити ся до мене; я сповістила його про свою вагітність: то-то була радість! Знов, як у перші часи мого замужя, ми весело і приємно проводили в-трое вечери. А я все ждала...

Серед тої дивовижної ясности я раз сказала собі: „Коли малий не занедужає, то значить, йому не судилось умерти і значить, жите наше повинно йти так, як іде, і ми будемо так його далі вести. Коли-ж він занедужає, то тим гірше. Ось як“.

Дорогою такого розумованя я ще більше звільняла себе від усякої відповідальности і складала її на природу, на Бога, лишаючи їм вибір, лишаючи за ними право обвиняти або оправдувати мене, одобрювати або осуджувати мій поступок, і коли вважати-муть, що я не в праві, то вбити недугу, замість убивати дитину!

Я ждала, говорю тобі, цілі місяці.

Я питала: „Як ти себе почуваєш сьогодні, маленький?“

Він почував себе добре.

Вечером я кутала його в ковдру, розправляла його кучеряве волосся, аби кучері не скоботали його й аби він був гарний у сні; він усміхався мені з глибини свого біленького гніздочка очима своєї матери.

Тоді я говорила йому: „Спи гарненько, мій маленький“.

Потім я засувала сітку його постелі, щоб заперти його зі смертю і щоб нічого не пропало.

На другий день рано, коли він будився, я знов питала: „Як ти себе почуваєш сьогодні, маленький?“

Раз, пробудившись, він закашляв.

Се затурбувало мене. Я страшно зблідла і холодний піт виступив мені на чоло. Я вийшла і сховалася в своїй кімнаті. Мені було холодно. Моє серце сильно билось, а опісля завмирало. В мене почалася дрож, а потім заворот голови. Я кинулася на свою неприбрану постіль і боялася глянути на сьвіт.

Ах, не думай, моя бідна приятелько, що се було пробудження совісті: се був просто страх перед появою смерті і більше нічого. Коли минула та хвиля, я знов попала в свій супокійний стан звичини і рішила: „Бог вибрав смерть“.

Однак того ранку випало мені піти до церкви і помолитися. Та кожду молитву кінчила я словами: „Нехай станеться божя воля!“

Опісля я знов стала спокійна і знов почала ждати, чи дійсно в дитині проявилися зароди недуги.

Батько спершу не припускав нічого крім простуди. Я-ж помічала. Швидко стали ми замічати, що дитина тає. Вона вянула, як цвітка в вазі. Її шкіра потемніла. Вираз лиця став поважний і старечий. Так він іще більше був схожий на матір. На подушці його лице, в рамках із ясних кучерів і в занадто блискучими очима було зовсім лицем жінчини. Однак та схожість не дразнила мене, як перед тим. Я ждала.

Батько забажав порадитися з лікарем і я одобрила сей намір.

Я щиро одобрила його. Сама я не порадила-б піти до лікаря, бо така рада з мого боку була б огидним лицемірством. Але згодилася я на се дуже радо. Чи не дивні такі противорічності? Я вбиваю дорогою найнижшого обману і безкарно. Але грати комедію, жадаючи лікаря—тьфу, що за погань! Се було би нікчемно.

Нехай прийде лікар, коли він хоче і нехай вилічить дитину, коли зможе. Се їх діло. Нехай радять, як самі знають. І я ждала далі.

Лікар сконстатував туберкульозу, приписав добру поживу, супокій, свіже повітря.

Тоді я стала байдужною, але пильною сидухою, що сповняє совісно всі свої обов'язки. Я робила, що було треба, я не хотіла вибирати між життям, а смертю.

Я виїняла хустинку, яка стала непотрібною і тепер я ні за що в світі не згодилась би допомогти недузі; всякий злий догляд я вважала би злочином і лише злочином. Я виконувала свій обов'язок жінки: доглядала дитини мого мужа чесно, але без саможертви.

Однак мною одушевляли ся і говорили кругом: „Рідна мати не вчинила би більше“. Сі похвали були мені байдужі, не викликаючи в мене ні задоволення, що я ошукала людей, ні сорому за мій цинізм, ні докорів за мій злочин.

Дійсно, моє безумство, думаю, лежало в тім, що я перестала що-будь відчувати; я втратила свідомість річей.

Ми зняли сітку з постелі і хлопчик спав при отворенні вікна.

Раз, стоячи коло його постелі, я дивилась на нього сонного: його тяжкий віддих піднімав край ковдри, відкривав губки, личко червоніло. Я оглядала його супокійно і, як уже тобі сказала, стояла, а опісля нагнула ся, щоб краще бачити.

При сім руху я почула в глибині мого живота різкий удар, немов копання ногою з середини. Я випростувала ся, положила руку на те місце, де почула біль і зрозуміла...

Моя дитина ворухнулася! Я стану матір'ю! Стану матір'ю маленької істоти, ще більше слабенької, яка буде братом сього тиходрімаючого і вмираючого на своїй постелі маленького.

Тоді я прозріла, мені все стало ясно!

Поражена тим, чого я могла хотіти і що вчинити, осповівши, — так, осповівши від того, що перестала бути божевільною, — я впала на коліна, пригнетена своїм терпінням і простягла руки до тої другої матери з шепотом: „Прости...“

Думаєш, що вона простить?

А ти, ти дозволяєш собі писатись мені

твоя подруга Люїза?

Ти мені не відповідала. Чи я викликаю в тебе відразу? Не боронись, я розумію тебе. Прости мені, коли я заколотила твій супокій оповіданнями про мої проступки. Я відчувала таку потребу, дорога моя, почути крик відрази, який походив би не з моєї совісті!

Я ждала твоєї відповіді: вона не прийшла. Тоді я почула себе занадто самотньою. Думала, що кину ся в ноги мійому мужеві і признаю ся до всього.

Я пішла до сповіді і в сумерках сповідальниці розповіла сьвященикови все, як було.

Він сказав мені:

— Бог просьвітив вас нарешті.

Він завдав мені замість усякої покаяння посвятити дні і ночі для врятування моєї жертви.

Розумієть ся, мені не треба було такого наказу. Я проклинаю своє давнє безумство, але я даром говорю собі, що се була не я, що я пережила напад божевілля, що початок вагітності мабуть помутив мій розум, що в мене нема нічого спільного з тою погордженою, яка могла придумати і виконати те, що я вчинила... Слова! Все те лише слова! Проступок був довершений, він існує і я придумала його власним розумом і виконала власними руками! О, вбити маленького в його постелі, коли він спить! Жінщина могла те вчинити, і та жінщина — я! Мені здаєть ся, що я спогадала землю, і коли я випадково побачу в зеркалі своє лице, мене обхапую просто страшна відраза!

Мій муж думає тепер, що я занадто втомляю ся та що моя саможертва переходить усякі границі. Все те тому, що лікар нерозумно сказав, що мені треба дуже берегти ся, що я слаба і що моя вимучена нервова система потребує відпочинку. Коби він знав! Однак він не може знати, що втома і навіть смерть була би для мене солодка як відкупленє, та що мені мило бачити, як нищить ся моє здоровлє, а рівночасно поправляєть ся поступенно здоровлє маленького.

Йому лучше, знаєш, о много лучше. Иноді я питаю себе, чи не покидає яким чудом мене житє, аби ввійти в нього і відродити його житє. Від сеї думки мені гарно, се неначе прощенє, що сходить на мене від Бога. Цілую тебе...

Люїза.

Після мого послідного листа став ся дуже сумний факт : я привела на свѣт мертву дитину. Ти, що все знаєш, чи не видиш ти в тїм божого пальця? Лікар, бідний учений, представляє собі і твердить, що надмірна втома вчинила мене нездбною переносити тягар вагітності. Ах, яка короткозора людська наука! Не дуже жалій мене. Я заслужила на те нещастє. Я благословлю караючу мене доброту. Бог справедливий. Я по справедливості відкуплюю свою вину. Я бажала смерті дитини і смерть прийшла на мій звив : вона взяла мою дитину. Нехай дієть ся божя воля!

Люїза.

Я дуже терпіла, моя дорога. Я говорила собі : „Ти не маєш права жалувати ся“. Я плакала цілими ночами, сховавши лице в подушку.

Днем, перед иньшими я була спокійна, бо мені занадто соромно, коли мене жаліють, коли мене потішають, коли мною одушевляють ся. Бо є люди, що одушевляють ся мною і вірять, що безнастанні клопоти і безсонні ночи були причиною моєї недуги! Так, єсть такі, а до них належить і мій муж! Коли вони говорять так при минї, мені хочеть ся крикнути їм правду і я душу ся!

Нарешті вони зрозуміли, що подібні розговори для мене важкі і звільнили мене від них.

Тепер мені лучше. Я майже сьмію надїяти ся. Зрештою ти не знаєш усього. В нашім домі мабуть стало ся чудо, одначе ніхто його не догадуєть ся крім мене.

Як-раз в той день, коли вмерла моя дитина, я замітила в здоровлю другого значне поліпшенє. Не говори, що се припадок. Дай мені вірити, що я плачú свій довг тій другій матері. Я, що спувала мрії про те, аби пестити маленьку істоту, я злочином позбавила себе тої радости. Я більше не хочу, чуєш, не хочу мати дитини. В мене її не буде. Я не маю більше на се права. В мене не буде другої дитини крім дитини помершої і від нинї я чую, що він належить до нас обох, до неї й до мене, до мене майже в такій самій мірі, бо його нове житє в божої ласки повстало до певної міри із принесеного в жертву житя моєї дитини.

Я попросила, аби в моїй кімнаті повісили портрет помершої, яку я так ненавиділа. Ся картина висить напротив моєї постелї в повнім осьвітленю і я бачу її. Я говорю з нею.

Та без сумніву подумаєш, що я трохи збожеволіла після того випадку. Може бути. Але те божевільє, коли воно так, радує мене і я остаюся при ній. Тепер я люблю другу матір більше, як коли небудь ненавиділа її.

Силою того, що я з нею говорю, я вчинила її живою. Я так много говорила з її очима, що її очі стали мені відповідати. Чи повіриш? Вона, що все знає, не ненавидить мене! Ах, мертві лучші від нас. Видно, що вони бачили Бога!

Можна сказати, що вона простила мені. Одначе чи можливо, аби мати простила убійство своєї дитини?

Вона ніколи про се не говорить. Коли я думаю про се, дивлячись на неї, вона відповідає:

— Все те сон, не треба йому вірити, я йому не вірю, а доказом може тобі послужити се, що я поручаю тобі свого сина: я тобі його завіщаю, він наш, поділимся ним і заступи йому мене, моя сестро!

Вона занадто добра, та померша, не правда-ж? Вона така добра! Я дуже люблю її. Ти не будеш заздрісна: я люблю її всім серцем за її доброту і в моїм серці вона навіть стоїть перед тобою. Більше, як ти, вона стала мені сестрою ізза нашої спільної дитини, яка чинить із наших двох істот, із мене і з неї — одно.

Коли маленький приходить поцілувати мене, вона усміхається. Вона щаслива. Вона не заздрісна. Вечером він говорить свої молитви між нами обома, клячучи в ногах моєї постелі, зложивши свої маленькі ручки. І от недавно він просив у Бога щастя для обох своїх матерій. Він видумав те сам, ангелочок! Коли я се вчула, мене опанувало сильне зворушенє, зворушенє таке велике, що я була поражена і попала в утому. Неначе нова кров перебігла по мій від голови до ніг і тоді стала я иншою женщиною, прощеною, очищеною словом дитини!

Мій муж стояв також у кімнаті. Не вважаючи на його присутність, я не могла вдержати ся. Я обернула ся до стіни і заридала.

II. Лянжоре надійшов до мене і став тихо говорити мені слова, що не мали властиво жадного значіння, але успокоювали. Я почула, що він положив мені руку на голову. Нарешті я обернула ся і побачила дитину, що здивовано дивилася на мене.

Я простягнула до нього руки. Він підбіг до мене і я плакала над його головою. Я цілувала його і міцно обняла, говорячи:

— Спасибі!

Він не зрозумів нічого, а батько зрозумів лиш через половину, хоч і чув послідні слова молитви. Без сумніву він приписав моє зворушене вразливості недужої. Я ще раз подумала, що в тім сердечнім пориві признаю ся до всього і вже отворила уста, аби заговорити.

Та тут побачила я матір, що з висоти своєї рами дивила ся на дитину, притиснену до моїх грудий, а її очі говорили:

— Не тривож більше життя.

Я закрила очі і се був перший миг чистого щастя, якого твоя бідна подруга зазнала на сім сьвіті.

О, тепер, бачиш, усе закінчено! Ми щасливі всі четверо і будемо щасливі!

Люїза.

II. Колекціонер.

Ніхто не оспорював у багатого Гольденштока його освіченого смаку в штуці; йому признавали не лише, як многим иньшим, пристрасть колекціонера або зрозумінє аматора. Крім того володів він тою вродженою здібністю вгадування, що висша всего вивченого знання і проявляєть ся інстинктовим розумінєм гарного. Він чутєм пізнавав шедеври, так, як собака чутєм угадує дичину і відкривав незвісні таланти. В його галерію попадали перше, заки прославили ся; таким чином він дешево набував найвизначнійші твори молодих артистів. Одначе ніхто не думав жаліти ся, що за дешеву ціну віддав йому своє найкраще полотно, бо продати Гольденштокowi вважало ся чимось більшим як успіх, се значило стілько, що добробут. Бути признаним тим чоловіком, який признавав тільки гарне і ніколи ще не помиляв ся, мало більше значінє, як усі медалі і піднімало ціну на артиста, як се буває в цінними паперами на біржі. Його вибір уважали непогрішним критерієм, а торговці Лондона, Берліна, Нью-Йорка, Чикаґа, Парижа і Відня слідили за вибранцями Гольденштока, аби й собі по черзі вибрати їх.

Зрештою він був і щедрий в разі потреби і коли хотів набути який твір, то вмів заплатити за нього дорого, навіть дуже дорого, коли було треба, і то платив навіть без жалю. Крім того він не робив гешефтів, ніколи не купував для перепродажі, лише для

збереження і що попало в його галерію, не виходило вже звідти. Се були його гордості — устроїти в себе музей 20 віку, зібрати в ній усе, що єсть славою тої епохи і лишити після себе сей пам'ятник свого еклектизму і свого багатства. Говорячи про твори, які зібрав, він висловлював ся: „мої твори“, і ніхто ніколи не розпізнав, чи ті слова в його устах були виразом скромности чи хвальби.

Зріст його великого багатства, здавало ся, менше йому схлібляв, та можна думати, що в сій ділі він був нещирий, бо коли він і любив штуку як розкіш, то шанував лиш золото, як силу.

Він заробив мільйони на торгівлі консервами і його марка була найбільше розширена в світі. Від Сагари до обох бігунів його ім'я читало ся на коробках, а в наших часах завзятих пошуквань, караван, місій, кольоній він міг величати ся, що кормить увесь світ. Він і величав ся тим, сьміючи ся своїм голосним сьміхом, що надавав йому вид простодушности, хоч він зовсім не був простодушний.

Його вважали скритим, хоч він усіми способами старав ся видаватись отвертим аж до грубости. Черствий, строгий, сухий в інтересах, безжалісний, він вів переговори, підписував, діставав, перевіряв рахунки і крім малярства не любив нічого й нікого. За його консерви і його музей прозвали його консерватором.

Він відзначав ся, по крайній мірі з виду, незмінною ясністю, властивою тому фахови.

На землі допускав він лише три річи: свій інтерес, свою галерію і закон, т. є. своє право.

Ніхто не міг сказати, аби він дізнавав коли будь якогось зворушення в жалю, горя або навіть із радости. І горе і радости переносив він не рухнувши навіть бровами, немов просто записував їх на біжучий рахунок. Так само не проявляв ніякого співчуття для нещастя інших ані поблажливости для їх слабостей.

Умер його син одинак.

— Чого ви хочете? Така вже природа!

Один із найбільше відданих йому агентів, помічник і товариш його перших кроків, його приятель, осьмілив ся в хвилі нужди і клопотів узяти з каси суму, яку думав віддати при кінці місяця. Гольденшток казав його арештувати, засудити і зруйнував усю його сімю.

— Чого ви хочете? Такий уже закон!

Його жінка ошукала його і втекла з визначним уже артистом.
— Чого ви хочете? Така вже жінка!

Однак в с'ім випадку поведенєм Консерватора одушевляли ся і з подивом питали себе: Чи не слід признати в нього велику душу? Він дійсно проявив незвичайний стоїцизм і гарно підчеркнув, що штуку ставить вище всього, навіть вище особистої злости.

Особливо дивувала його поблажливість біржевиків, які знали його упертість у почуваню ненависти, що він нерав доказував. Вони знали, що Гольденшток усе знайде спромогу пімстити ся за те зло, яке йому вчинили або хотіли вчинити і що навіть на те, аби відібрати сьмілість аматорам зачіпок, він мстив ся страшно і хвалив ся тим.

— Чого ви хочете? Така вже боротьба!

Але за уведенє своєї жінки він не мстив ся. Може се було йому байдуже? Так толкували собі се або бодай думали, що Гольденшток хотів удавати байдужного. Замість безславити артиста, який його осьмішив, він дальше так само одушевляв ся ним; нікчемна зрада не мішала великому таланови.

— Чого ви хочете? Такий уже чоловік!

І так Гольденшток скуповував далі твори молодого маляря, не вважаючи на зайвий розхід в наслідок купованя з других рук.

Тай минав час, що заставляє все забувати.

Їх жінка вмерла і купець скористав із нагоди, аби примирити ся з артистом. Се була чудова комбінація, яка назначала йому незвичайно благородну роль і рівночасно усувала з поміж творця і купця посередництво торговців! Гольденшток вигравав подвійно.

Се було сьвяточне прощенє, чесно дане стисненєм руки при сьвідках. Не бракувало тій сцені ні величності ні простоти, виновник був зворушений... Він щиро любив паню Гольденшток і йому було приємно стиснути руку мужа, який являв ся живим спомином покійної. В дружбі з вдівцем він знайшов потіху ві власнім вдівстві і його ніжність перелляла ся тепер на Гольденштока. Спершу любив він його з любови до його жінки, опісля із вдячності, а наконєць із привички.

А тимчасом, здавало ся, ніщо крім памяти про покійну не повинно було зблизити тих двоє людей.

Клемап Гонто відзначав ся благородним характером, повною одушевлення, ідеалістичною вдачею, нездібною на вирахованє або скриту думку, і мабуть був несьмілий. Поет на стілько, на скілько

маляр, з малярським пензлем і тонким смаком він з'єднав також душу. Вона проглядала з його полотен, осьвітчувала їх; навіть більше, ніж артистичний рисунок і дорогоцінне викінчене додавало краси його творам неясне почуванє; в них було щось такого, чого не видно, лиш відчуваєть ся, неначе-б артист примішав до своїх красок любов і тугу.

Ся поетичність зросла ще в картинах, які він малював по смерті своєї подруги і всі завидючі суперники клонили ся перед ним. Гонто дійсно був безперечно артистом. В творах, намальованих в сей сумний час, він висловив вповні трівожну душу епохи, всю нїжність ХХ віку, а його панеґіристи могли в правом сказати, що „такий чистий паматник краси займе належне місце в історії штуки“.

Гольденшток скупив усі твори того ґенія.

Крім одної картини, проданої до Америки підчас їх гнїву, та крім одної менше вартної річи, купленої колись там правительством, банкір мав усе. У своїй галерії присвятив він Гонтови окрему салю, звїсну в обох частинах сьвіта під назвою „Салї Гонто“.

Він говорив артистови:

— Я хочу зібрати все, мій друже, всі ваші твори. Думаю, що достаточнo доказав вам, як одушевляю ся вашим ґенїєм, неправда-ж? Ви нагородите мене, сподїю ся, тим, що не давати-мете своїх творів нікому крім мене. Ми не будемо ніколи спорити і ви дістанете ту ціну, яку самі схочете назначити, коби лиш усе давали менї.

Гольденшток знав дуже добре, що не ризикує, говорячи так, і що Гонто не такий чоловік, аби забажав обловити ся на його рахунок. Одначе із обережности додавав:

— Чи-ж се не щастє для великого артиста видїти всі свої твори зібраними так, що вони складають ся на цілість, дають повне понятє його індивідуальности? Ви належите своїй вітчинї, якїй я хочу лишити сей скарб, коли умру.

Одначе в сали Гонто на виднім місці над великою печию з XVI віку лишало ся пусте місце.

Після уведеня панї Гольденшток артист продав до Америки одиноку картину, яку намалював у ті щасливі місяці. „Переображенє“ було чимсь більше як портретом, се була пісня любови. Буллер-Скіт, залізний король із Чикаґа купив той шедевр за шість

чи вісім тисяч доларів. Він, розумієть ся, вперто незгоджував ся відступити його, але се не зражало Гольденштока. Давав за нього двацять, трицять тисяч доларів, але даром. Аби заповнити пусте місце, хотів Гонтю подарувати своєму приятелеви що-йно викінчену велику картину, але банкир не хотів прийняти сього подарунка.

— Ні, ні, милий друже. Се місце пусте з вашої вини, — даруйте, що я вам се говорю, — нехай-же воно так і лишить ся. Ми назвемо се пусте місце, коли позволите, докором.

Гонтю понурив голову. Богач поклав йому руку на плече і говорив далі:

— Ви, очевидно, розумієте, що я вам дуже вдячний за ваш проєкт, але не можу прийняти сього дарунка? Се виглядало би, що ви заплатили мені, розумієте, заплатили мені і ми були би поквітовані, неправда-ж? Ні! Ні! Як би дорого не цінились ваші твори, ся плата була-б недостаточна, мій друже! — Він вложив стільки горечі в проголошене тих обидних слів, що Гонтю, обиджений, підняв голову і поглянув просто йому в очі. Очі Гольденштока були мутні, а губи затиснені. Але зараз він став знов спокійним і своїм гучним, довірочним сьміхом додав: — Не попадати-мемо в розпуку і будемо терпливі, мій друже. Ми дістанемо його з Америки, той шедевр! Він вернеть ся, я того хочу! Я можу те, чого хочу! Він помандрував за океан, проте примандрує назад. Не стояти-мемо, до чорта, о ціну!

Він не говорив неправди. Два роки пізнійше пусте місце було заповнене, залізний король пристав на пропозицію короля консерви.

— Ой! Ви коштуєте мене мільон, мій друже! Ваші любовні пригоди дорого коштують, неправда-ж? Та се не біда, плачу я, а я маю на се засоби... Ну, ну... Не морщте своїх царських бров. Те, що я сказав, говорив я не думаючи вас огірчити. Допустім, що на сей раз був я неделікатний і невеликодушний. На всякого своя черга. Чого ви хочете? Се кров! Я говорив у хвилі роздразнення. Більше не буду сього і даю вам слово, що в будучности ви почувете від мене лиш один натяк, одинокий і послідний... Не розпитуйте мене, се моя маленька тайна і я бережу її... бережу її... — Опісля, щоби прогнати вражінє сеї загадочної фрази, — говорив далі солодкавим тоном: — Ви не можете собі представити, який я радий, що на кінець маю картину Буллер-Сміта! Всі твори! В мене тепер усі твори Гонтю, всі! — Затирав

руки, а лице його стало рум'яне. — Я довершив такого діла, якого ніколи не було в світі. Ах, коли-б Рубенс, Рембрандт і Веляскез мали щастя зустріти такого чоловіка, як Гольденшток! На правду я дуже горджуся моїм вчинком, мій друже! Я причіпляю свою славу до твоєї, визначний чоловіче! Ви понесете моє ім'я разом зі своїм у безсмертність, а поети розкажуть роман великого артиста і багатого купця.

Іще через три роки Гонтю віддавав усі свої полотна Гольденштокови, який щедро платив. Та швидко артист майже перестав працювати, наконєць стали його опускати сили. Його душа спалила його тіло і те жите, яке він вкладав у свої твори, поволи покидало його.

Він таяв іще два роки, нічого не роблячи, на водах, у горах, в Єгипті, в Провансі, подорожував, худий, згорблений, з тонкою шиєю, окутаний в шаль і своїми запалими очима довго-довго оглядав красу природи.

Гольденшток по царськи прислав йому пачку чеків, аби йому нічого не бракувало.

Одначе Клеман Гонтю забажав перед смертю поглянути на свої твори. Банкир дожидав його на залізничім двірці і повіз його до себе, щоб він мав лучший догляд, щоб міг умерти серед своїх творів, оточений самим собою. Свою винахідливу доброту довів до того, що казав поставити постіль умираючого в салі Гонтю, якраз против картини „Переображення“, яку зняли, аби розложити огонь у високій печі ренесансового стилю. Шедевр примістили на мольберті і артист став дожидати смерті.

Через тиждень лікар заявив, що його пацієнтові лишається сяжити всього один день, не більше.

Гольденшток відправив усіх і своїми власними руками поміг Гонтю встати.

Вони разом обійшли велику салю, Гонтю опирався на руку свого добродія. Довго стояли перед „Переображенням“. Вїдеалізоване обличчя пані Гольденшток усміхалося до свого артиста неначе кликало його в того світа. Мільйонер похитав головою. Умираючий вернувся до постелі.

— Я бачу, — сказав він, — се гарно. Коли одною ногою стоїш у могилі, оцінюєш із далека, без хвальби, без скритої думки. Тепер я переконаний, що воно гарне. Я лишаю щось по

собі. Я можу вмерти. — Своєю вихудлою рукою стиснув він руку Гольденштока і прошептав: — Дякую!

Але сей кликнув:

— Не дякуйте мені, до чорта! Я не хочу, щоб ви мені дякували! Вам ні за що мені дякувати! Те, що робить Гольденшток, робить для себе. Чого ви хочете, в тім моя приємність.

Із середини кімнати глядів він на стіни.

— Всі твори Клемана Гонтю!

Він засміяв ся.

Поміг артистови знов лягти на постіль і сильною рукою кинув до печі дубове поліно.

— Ви бачите, що я доглядаю вас, мій милий.

Артист, що вже почав був важко дихати, відповів:

— Ви добрі.

Король консерви розреготав ся. Тоді бідний великий чоловік, лежачи на своїй постелі, слабо протягнув ся. На подушці жовтіло, виступаючи із білих простирадл, його лице, а обома руками, піднятими до плечей, він стискав простирадло і видно було лиш кінчики його сціплених пальців.

Він сказав:

— Я більше не встану.

Гольденшток сів біля його голови.

— Ні, великий чоловіче, ви більше не встанете. Не творитимете більше шедеврів і не зводитимете більше чужих жінок і ніколи більше не позволите собі на розкіш понизити тих, хто сильніший вас! Ні, великий чоловіче! Не відповідайте, се вас утомить...

Знов залив ся голосним реготом, що гучно відбивав ся в пустій сали. Опісля встав.

Гонтю занепокоєний старав ся зрозуміти. Його ноги рушали ся в глибині постелі. Гольденшток надійшов до печі і схилив ся, аби поправити дрова.

— Я обіцяв вам лише ще раз поговорити з вами про те нещасне діло. Здасть ся мені, що тепер пора, неправда-ж?

Гонтю не рушав ся. Гольденшток знов наблизив ся до нього.

— Ви пригадуєте собі, мій друже, що мені треба передати вам тайну. Я прирік се, і я додержую своїх приречень... Ви, здасть ся, дуже зворушені і віддихаєте важко. Успокойте ся. Я підижду хвилину. Все таки вам лишило ся жити ще цілу годину, до

чорта! — Він вляпав свої очі в умираючого. Помовчавши, говорив далі: — Ну, тепер вам ліпше?... Ви були чоловіком геніяльним, але, бачите, занадто буяли в світі мрій, а не здавали собі як слід справи з могутності золота. Ви се зрозумієте, але трошки за пізно... Я володію, несправда-ж, усіми творами, безсмертними творами Клемана Гонто? Ну, я знаю, що мені не стає одної картини, безвартної, банальної річі, набутої правительством і коли про вас по ній судити-муть, то се буде несправедливо. Бо правду сказати, милий друже, коли б по вас лиш те лишило ся, то ви представляли би перед грядучими поколіннями дуже нужденну фігуру!... — Гольденшток розреготав ся ще голоснійше, як звичайно, помовчав, віддихнув і говорив далі: — Ну, так от що: все иньше я спалю, мій друже.

Умираючий, блідий, непорушний, уже майже задубілий, глядів просто перед себе. Дубове поліно в ренесансовій печі горіло ярким полум'ям. Гольденшток вийняв із кишені камізельки ніжик у золотій оправі.

— Ви взяли в мене мою жінку, так вам подобало ся; я беру ваші твори, так подобаєть ся мені. Що, дорогий? Усі ваші твори! Пф!... Полум'я, дим, поганий запах — от і все, що лишить ся по вас. Слуги повідчиняють вікна, аби зробити продув і ви щезнете в нім з лиця землі!

Клеман Гонто не рушив ся.

Боячись, що він уже вмер і не чує його, Гольденшток надійшов ближше.

Умираючий іще дихав. Гольденшток схилив ся і говорив далі просто йому в лице.

— Не думайте, що я лише похваляю ся. Моє слово вірне, — се знають у торговельнім світі. Я вчиню так, як я тобі сказав, дорогий мій, і то ще сьогодні вечером, я заплатив! Мої цяцьки належать до мене! Я чиню з ними, що хочу. Я заплатив!... Що про се скаже світ? Скаже, що Гольденшток мстить ся, а та наука може придасть ся на щось. Я не все страчу. А яка рекляма, мій дорогий?

Він відійшов від постелі і приступив до „Переображення“.

— Чого ви хочете? Се моє право.

Голова Гонто поволи повернулась і він побачив банкира перед шедевром, як замахував ся ножем, якого вістрє ярко сві-

тило; побачив, як сталь влізла в угол полотна і пройшла з шумом вздовж рами.

— Гляди!

Богач стріпав перед ним сею мягкою і плоскою річю, що шелестіла як мокрий фартушок.

— Се коштує мільон! — крикнув. — Мільон горить! Але яка рекляма!

Він кинув полотно в огонь. Лице артиста, бліде мов у статуї, неначе скаменіло, його очі помутніли.

Гольденшток підійшов до постелі і трохи нахилив ся, аби послухати. Йому здавало ся, що ледви замінний віддих виходив іще з уст великого артиста. Може його очі не перестали ще видіти?

Швидко вирізав друге полотно, всі полотна і покидав їх в огонь. Робота тягла ся довго.

Але до її кінця Клемана Гонто вже не стало.

Переклав

олл. словинський

